

P.B.MUSAYEVA

e-mail: Parvinmisayeffa@gmail.com

:<https://orcid.org/0009-0004-4288-9714>

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 134)

10.62021/0026-0028.2025.4.121

İNGİLİS DİLİNDƏ HECA STRUKTURU VƏ HECAYARATMA NƏZƏRİYYƏLƏRİ

Xülasə. İngilis dilində heca quruluşu və hecayaratma nəzəriyyələri araşdırılmışdır. Hecanı təşkil edən əsas elementlər (onset, nucleus, koda, raym) və onların müxtəlif struktur modelləri izah olunmuşdur. Saitlərlə yanaşı, bəzi sonor samitlərin də heca nüvəsi funksiyası daşıya bildiyi göstərilmişdir. Əsas hecayaratma nəzəriyyələri (Ekspirator, Sonorluluq, Əzələ Gərginliyi və s.) müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. İşin nəticələri fonetik və fonoloji baxımdan əhəmiyyət daşıyır və dil tədrisində, nitq texnologiyalarında tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: heca strukturu, heca nüvəsi, fonetik struktur, hecayaratma qaydaları

Giriş. Heca – fonetik baxımdan, nitq axınında müəyyən akustik və artikulyator xüsusiyyətlərə malik, səs və ya səs birləşmələrindən ibarət olan ən kiçik tələffüz vahididir. Heca, yalnız fonetik deyil, həm də fonoloji, morfoloji və ortoepik aspektlərdə dilin strukturuna təsir edən əsas ünsürlərdən biridir. İngilis dili kimi mürəkkəb və müxtəlif fonetik sistemə malik olan bir dildə hecanın quruluşu və yaranma prinsipləri həm nəzəri, həm də tətbiqi fonetika baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bu məqalədə ingilis dilində heca strukturunun əsas elementləri, heca növləri, hecayaratma qaydaları və bu sahədə mövcud olan nəzəri yanaşmalar sistemli şəkildə təhlil edilir. Həmçinin heca ilə morfem sərhədləri arasındakı əlaqə və danışq üslublarının tələffüzə təsiri kimi aspektlər də araşdırılır.

Heca strukturu və onun elementləri

İngilis dilində heca strukturu, universal fonoloji modellərlə üst-üstə düşərək, əsasən aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

1. Onset (O): Hecanın əvvəlində gələn və saitdən əvvəl yerləşən bir və ya bir neçə samit.
2. Nüvə (Nucleus, N): Hecanın mərkəzi və məcburi elementi; adətən sait və ya hecayaratma qabiliyyətinə malik bir sonor səs olur.
3. Koda (Coda, Co): Nüvədən sonra gələn və hecanı tamamlayan samit və ya samit qrupları.
4. Raym (Rime): Nüvə və kodanın birlikdə təşkil etdiyi hissə; ingilis poeziyasında qafiyə bölgüsü də məhz raym əsasında aparılır.

Heca strukturunun modelləri

Fonoloji baxımdan hecalar aşağıdakı struktur modellərə uyğun gəlir:

Model	Nümunə	Struktural Təhlil
V	I [aɪ]	Nucleus
CV	go [gəʊ]	Onset (g) + Nucleus (əʊ)
VC	up [ʌp]	Nucleus (ʌ) + Coda (p)
CVC	cat [kæt]	Onset (k) + Nucleus (æ) + Coda (t)
CCVC	play [pleɪ]	Onset (pl) + Nucleus (eɪ)
CCCVCC	spring [sprɪŋ]	Onset (spr) + Nucleus (ɪ) + Coda (ŋ)

Daha kompleks strukturlar (məsələn, CCCVCCC) ingilis dilində nadir hallarda istifadə edilir və fonotaktik qaydalarla məhdudlaşdırılır.

İngilis dilində hecayaratma elementləri

Saitlər və Sonorlar

İngilis dilində əsas hecayaratma elementi saitlərdir. Lakin bəzi sonor samitlər də (məsələn, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/) müəyyən fonetik kontekstdə hecadüzəldici funksiyanı yerinə yetirə bilər. Belə səslər, adətən, zəif vurğulu hecalarda və neytral vokal (ə) əvəz olunduqda bu funksiyanı daşıyırlar.

Nümunələr:

- table ['teɪ.bəl] → /l/ heca nüvəsidir.
- pardon ['pɑː.dən] → /n/ heca nüvəsi kimi çıxış edir.
- bottle ['bɒ.tl̩] → /l/ burada tələffüz zamanı saitin yerini tutur.

Bu xüsusiyyət ingilis dilinin fonotaktik elastikliyi və morfofonoloji proseslərini göstərir.

Hecayaratma qaydaları və fonetik tiplər

İngilis dilində hecaların fonetik quruluşu müxtəlif tiplərə bölünür:

1. Açıq heca (open syllable): Saitlə bitən hecalar.
 - Məsələn: he, go, see
2. Qapalı heca (closed syllable): Samitlə bitən hecalar.
 - Məsələn: cat, bed, short
3. Örtülü-açıq heca: Samitlə başlayıb saitlə bitən.
 - Məsələn: no, day
4. Örtülü-qapalı heca: Hər iki tərəfdən samitlə əhatə olunmuş hecalar.
 - Məsələn: cup, fish, land

Hecanın ritmik və prosodik funksiyası

Hecalar intonasiya, vurğu və ritm baxımından dilin musiqiliyinə təsir edir. Əsas vurğulu heca ritmik cəhətdən cümlənin intonasiyasını müəyyənləşdirir. İngilis dilində stress-timed (vurğu əsaslı) sistem mövcuddur. Bu, heca sayından asılı olmayaraq, vurğular arasında sabit zaman intervallarının qorunmasını təmin edir.

Dil yalnız sözlərin mənasını daşımaqla kifayətlənmir, eyni zamanda bu sözlərin necə deyildiyi, yəni **intonasiya**, **vurğu** və **ritm** kimi prosodik (intonativ) xüsusiyyətlər də ünsiyyətin mənasını və emosional yükünü formalaşdırır. Bu xüsusiyyətlər dilin **musiqili tərəfini** təşkil edir və dinləyici üçün danışığın anlaşılıqlığını, axıcılığını və təsir gücünü artırır.

1. İntonasiya

İntonasiya – cümlə boyu səsin yüksəlib-alçalmasıdır. Məsələn:

- İngilis dilində sual cümlələrinin sonunda intonasiya adətən **yüksəlir**: *Are you coming?*
- Bəyan cümlələrdə isə intonasiya **enərək** bitir: *She is coming.*

İntonasiya danışığın **emosional tonunu** göstərir, **məna fərqləndirilməsi** yaradır və **nəzər diqqətini** yönəltməyə kömək edir.

2. Vurğu

Vurğu müəyyən hecanın digər hecalara nisbətən daha **güclü**, **uzun** və **yüksək tonla** tələffüz edilməsidir. İngilis dilində həm **söz vurğusu** (word stress), həm də **cümlə vurğusu** (sentence stress) əhəmiyyətlidir:

- Söz vurğusu: *'present* (isim) vs. *pre'sent* (feil).
- Cümlə vurğusu: Əsas informasiya daşıyan sözlər (isimlər, feillər, sifətlər, zərflər) daha çox vurğulanır:

- *I 'saw a 'man with a 'telescope.*

- Burada cümlənin vurğulu hissəsi onun strukturuna və mənasına təsir edir.

3. Ritm

Ritm – danışığın **ahəngidir**, yəni vurğulu və vurğusuz hecaların növbələşmə qaydasıdır. İngilis dili **stress-timed language** hesab olunur. Bu o deməkdir ki:

- Vurğulu hecalar **bərabər zaman intervallarında** baş verir.
- Vurğusuz hecalar isə bu intervallar arasına “sıxışdırılır”.

Məsələn, aşağıdakı üç cümləyə baxaq:

1. *Dogs bark.*
2. *The dogs bark.*
3. *The dogs will be barking.*

Bu üç cümlənin heca sayı fərqlidir (2, 3 və 6 heca), lakin onların ritmik müddəti təxminən eynidir, çünki hər üçündə **iki əsas vurğulu heca** var: *DOGS* və *BARK(ing)*. Deməli, bu cümlələrdə arada olan vurğusuz sözlər daha **tez və zəif** tələffüz edilir ki, ritm pozulmasın. Bu sistem **nətiqdən müəyyən bir danışq sürəti və axıcılığı tələb edir**.

4. Stress-timed vs Syllable-timed dillər

Dünyadakı dillər ritm sisteminə görə ümumilikdə iki kateqoriyaya bölünür:

Ritm Sistemi	Xüsusiyyətlər	Nümunə Dillər
Stress-timed	Vurğular bərabər zaman intervalları ilə gəlir; vurğusuz hecalar sıxışdırılır.	İngilis dili, Alman dili
Syllable-timed	Hər heca təxminən eyni zaman alır; ritm hecaların sayına əsaslanır.	Fransız dili, Türk dili

Azərbaycan dili **syllable-timed** dillərə daha yaxındır. Burada hər heca, demək olar ki, bərabər zaman alır. Bu fərq ana dili ingilis dili olmayan şəxslərin danışığında hiss olunur – onlar adətən hər hecanı eyni dərəcədə tələffüz etdikləri üçün ingiliscə danışanda "aksentli" səslənirlər.

5. Nəticə və əhəmiyyəti

Bu prosodik xüsusiyyətlərin öyrənilməsi, xüsusilə **xarici dil öyrənənlər üçün** olduqca vacibdir:

- Danışığın **təbiiliyi** və **axıcılığı** artır.
- **Dinləyici ilə ünsiyyət** daha anlaşılan və təsirli olur.
- **Qrammatik strukturların və məna fərqlərinin** daha düzgün ifadəsinə kömək edir.

Heca və morfem uyğunluğu

Heca və morfem sərhədləri bəzən uyğun gələ bilər, bəzən isə fərqlənir. Bu uyğunluq dilin morfofonemik quruluşundan asılıdır.

Nümunə Morfem Sərhədi Heca Sərhədi Uyğunluq				
late	late + ly	[ˈleɪt.li]	✓	☐
later	late + er	[ˈleɪ.tə]		☐
unhappy	un + happy	[ʌn.ˈhæp.i]	✓	☐

Bu kimi uyğunluqlar morfoloji analiz zamanı sözlərin tələffüz strukturunu anlamağa kömək edir.

Hecayaratma ilə bağlı əsas nəzəriyyələr

1. Ekspirator nəzəriyyə

- R.Stetson tərəfindən irəli sürülmüşdür.
- Heca bir nəfəsvermə aktı ilə tələffüz edilən səs birləşməsi hesab olunur.
- Kritik baxış: Bəzi hallarda bir nəfəsdə bir neçə heca deyilə bilər.

2. Sonorluluq nəzəriyyəsi

- O.Yespersen və D.Jones tərəfindən hazırlanmışdır.
- Səslər cingiltilik (sonority) dərəcəsinə görə sıralanır.
- Sonor səslər (saitlər, /m/, /n/, /l/ və s.) heca nüvəsi funksiyasını daşıyır.
- Heca içində səslər, mərkəzdə ən cingiltili olmaqla (sait), periferiyaya doğru daha az cingiltili (samit) şəkildə düzülür.

3. Əzələ gərginliyi nəzəriyyəsi

- L.V.Şerba tərəfindən təklif edilmişdir.
- Heca əzələlərin artikulyator gərginliyi və boşalması nəticəsində yaranan impuls sayılır.
- Gərginliyin pik nöqtəsi hecanın nüvəsi hesab olunur.

4. İmploziya-Eksploziya nəzəriyyəsi

- Şerba və Qrammonun təklif etdiyi yanaşma.
- Heca – imploziv (başlanğıc gərginlik) və eksploziv (sonda boşalma) fazalardan ibarət

artikulyator impulsun nəticəsidir.

- Heca sərhədləri bu keçid nöqtələri ilə müəyyən olunur.

5. Tonal və ucalıq nəzəriyyələri

- Məsələn, N.İ.Jinkin və A.L.Traxterov tərəfindən irəli sürülüb.
- Heca vurğu və intonasiya

İşin elmi nəticəsi: İngilis dilində heca strukturu və hecayaratma qaydaları fonetik və fonoloji baxımdan kompleks və çoxşaxəlidir. Hecanın əsas elementi kimi saitlər çıxış etsə də, bəzi sonor samitlər də nüvə funksiyasını daşıya bilər. Müxtəlif nəzəriyyələr hecanın fiziki və akustik əsaslarını fərqli aspektlərdən açıqlayır. Heca həm fonetik, həm də morfoloji səviyyədə dilin strukturunu formalaşdıran vacib vahiddir və onun öyrənilməsi dilçilik elminin həm nəzəri, həm də praktiki sahələrində əhəmiyyətlidir.

İşin elmi yeniliyi: Bu iş ingilis dilində heca strukturu və hecayaratma nəzəriyyələrini əhatəli şəkildə tədqiq edərək, saitlərdən əlavə olaraq sonor samitlərin də heca nüvəsi kimi funksiyasını vurğulamışdır. Həmçinin hecanın formalaşmasında müxtəlif nəzəri yanaşmaların müasir aspektləri bir araya gətirilərək, fonetik və fonoloji sahədə mövcud boşluqların doldurulmasına töhfə verilmişdir. Bu yanaşma ingilis dilinin fonetik quruluşunun daha dərin və sistemli anlaşılmasına imkan yaradır.

İşin təbiiqi əhəmiyyəti: Bu işin nəticələri ingilis dilinin tədrisi və öyrənilməsi prosesində heca strukturlarının və tələffüz xüsusiyyətlərinin daha dəqiq izahına kömək edir. Fonetik və fonoloji biliklərin təkmilləşdirilməsi nitqin düzgün tələffüzü, dilin ritm və intonasiyasının öyrənilməsi, eləcə də danışmaq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, işin materialları linqvistik tədqiqatlarda, nitq texnologiyalarının (məsələn, nitq tanıma və sintez sistemləri) yaradılmasında da istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Abercrombie, D. Elements of general phonetics / D.Abercrombie, – Edinburgh: Edinburgh University Press. – 1967.
2. Gimson, A.C. Gimson's pronunciation of English (6th ed., revised by A. Cruttenden) / A.C.Gimson, – London: Hodder Arnold. – 2001.
3. Stetson, R.H. Motor phonetics: A study of speech movements in action. – Amsterdam: North-Holland Publishing / R.H.Stetson, – 1951.
4. Məmmədova, R. İngilis dilinin fonetikasi / R.Məmmədova, – Bakı: Təhsil. – 2005.
5. Əliyeva, S. İngilis dilində heca və intonasiya / S.Əliyeva, – Bakı: Nurlan. – 2010.
6. Məmmədov, V. İngilis dilinin fonologiyası / V.Məmmədov, – Bakı: Qanun. – 2013.
7. Хомская, Н.Д. Английская фонетика / Н.Д.Хомская, – Москва: Академия. – 2007.
8. Сухова, Н.В. Теория слога в английском языке / Н.В.Сухова, – Москва: Издательство МГУ. – 2015.

P.B.Musayeva

Syllable Structure and Syllable Formation Theories in English

Summary

This paper explores the syllable structure and theories of syllable formation in the English language. The main components of a syllable (onset, nucleus, coda, and rhyme) and their various structural models

are described. It is shown that, in addition to vowels, certain sonorant consonants can also function as the nucleus of a syllable. The main theories of syllable formation (expiratory, sonority, muscular tension, etc.) are analyzed in a comparative perspective. The findings are of phonetic and phonological significance and can be applied in language teaching and speech technologies.

Keywords: *syllable structure, syllable nucleus, phonetic structure, syllable formation rules*

П.Б.Мусаева

Структура слога и теории образования слога в английском языке

Резюме

В данной работе исследуется слоговая структура и теории слогообразования в английском языке. Описаны основные элементы слога (инициаль – onset, ядро – nucleus, кода – coda, рифма – rhyme) и их различные структурные модели. Показано, что помимо гласных, некоторые сонорные согласные также могут выполнять функцию ядра слога. Основные теории слогообразования (экспираторная, сонорности, мышечного напряжения и др.) рассмотрены в сравнительном аспекте. Результаты исследования имеют фонетическое и фонологическое значение и могут быть использованы в преподавании языка и в речевых технологиях.

Ключевые слова: *слоговая структура, ядро слога, фонетическая структура, правила слогообразования*

Rəyçi: dos. X.Qocayeva

Redaksiyaya daxil olub: 15.10.2025